

Όμηρος: Ο παραμυθάς που θέλησε να μας πει την αλήθεια

Ούτε πότε έζησε ούτε πού γεννήθηκε ούτε πώς και πού πέθανε είναι γνωστά για τον Όμηρο. Η παράδοση θέλει γονείς του τον Μαίονα και την Κρηθηίδα ή να είχε παππού του τον Οδυσσέα. Επτά πόλεις διεκδικούσαν με αξιώσεις την τιμή να είναι ο τόπος, όπου γεννήθηκε: Κύμη, Σμύρνη, Χίος, Κολοφών Μ. Ασίας, Σαλαμίνα Κύπρου, Ρόδος, Άργος. Υπήρχαν κι άλλες λιγότερο πειστικές. Αναφέρεται ποιητικός αγώνας του στη Χαλκίδα με τον Ησίοδο, από τον οποίο έχασε, επειδή ο αντίπαλός του υμνούσε ειρηνικά έργα. Αυτό, όμως, μάλλον απηχεί μια παλιά αντίληψη ότι και οι δυο (όπως και το έπος γενικότερα) είχαν κοινές αιολικές ρίζες. Άλλοι τον θεωρούν σύγχρονο ή κατά 60 - 80 χρόνια μεταγενέστερο του Τρωικού πολέμου (ΙΒ' π.Χ. αιώνας) κι άλλοι ότι έζησε τον Η' π.Χ. αιώνα.

Ο ίδιος αφήνει να διαφανεί ότι έζησε πολύ αργότερα απ' όταν συνέβησαν τα γεγονότα που περιγράφει, καθώς αναφέρεται σε μακρινές σ' αυτόν εποχές και δημιουργεί παρομοιώσεις με σύγχρονές του καταστάσεις. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η παροιμία στον στίχο 381 της ραψωδίας Ι της Ιλιάδας «Ουδ' όσ' ες Ορχομενόν ποτινίσεται ουδ' όσα Θήβας» («ακόμα κι αν μου χαρίσουνε τα πλούτη του Ορχομενού και των (αιγυπτιακών) Θηβών» δεν πρόκειται να πειστώ) που παραπέμπει στον ΙΔ' π.Χ. αιώνα.

Η παράδοση τον θέλει τυφλό (Όμηρος αιολικά σημαίνει "ο μη ορών", αυτός που δεν βλέπει), όπως άλλωστε θέλει κι όλους τους μυθικούς τραγουδιστές, τους αοιδούς, πρόγονους των τροβαδούρων, που περιφέρονταν από κάστρο σε κάστρο και, στις αυλές των αρχόντων, υμνούσαν παλιά ηρωικά κατορθώματα, για να βγάλουν το ψωμί τους.

Του αποδίδουν την Ιλιάδα, την Οδύσσεια, 34 ύμνους ή Προοίμια σε εξάμετρο, που αναφέρονται στους θεούς, μια σειρά από κωμικές παρωδίες επών με ήρωες ζώα και τον «Μαργίτη», μια επίσης παρωδία με θέμα έναν χαζό και τις περιπέτειές του.

Η αρχαία εκδοχή ότι τα ομηρικά έπη απηχούν παλαιότερα γεγονότα, ηρωοποιημένα και διανθισμένα με φανταστικά κατορθώματα, με τον καιρό, υποχώρησε. Για αιώνες, οι ειδικοί πίστευαν ότι ο Όμηρος ήταν ένας μεγάλος παραμυθάς, ένας τεχνίτης του στίχου και της πλοκής, ένας ποιητής με εκπληκτική φαντασία. Οι ανασκαφές του Σλίμαν κατεδάφισαν αυτή την άποψη. Αναβίωσε η παλιά πίστη ότι πρόκειται για διήγηση ιστορικών γεγονότων μακρινών. Και στέριωσε η άποψη για τον ερχομό νέων κατακτητών, που κατέστρεψαν τους προηγούμενους πολιτισμούς, αφάνισαν τους κατοίκους, έστησαν τις δικές τους πόλεις της βαρβαρότητας, δημιούργησαν τη δική τους τέχνη και ξεκίνησαν μια νέα εποχή, μια νέα τάξη πραγμάτων.

Το κόλπο δεν είναι καινούριο. Όποτε οι ειδικοί δεν είχαν στοιχεία και μαρτυρίες για το τι ακριβώς έγινε, κατέφευγαν στη λύση της μετακίνησης νέου λαού πιο έξυπνου, πιο δυνατού με τελειότερα όπλα, που άλλο δεν είχε να κάνει, παρά να καταστρέψει ο,τιδήποτε παλιό έβρισκε μπροστά του για να υψώσει το δικό του άτεχνο «είναι», ώσπου να εκπολιτιστεί κι αυτός και να πληρώσει το τίμημα πέφτοντας θύμα ενός καινούριου αμείλικτου εισβολέα μετανάστη.

Στην ελλαδική περίπτωση, το πράγμα διαμορφώθηκε ως εξής: Εκεί που οι Μυκηναίοι περνούσαν όμορφα κι ωραία, κατέφθασαν εισβάλλοντας από τον παγωμένο Βορρά οι απολίτιστοι Δωριείς με τα σιδερένια όπλα, τσάκισαν τους Αχαιούς που είχαν ορειχάλκινα (κι άμα χτυπάς τον ορείχαλκο με το σίδηρο, κάποια στιγμή θα τον σπάσεις), τους αφάνισαν, εγκαταστάθηκαν αυτοί κι έχτισαν τον δικό τους κόσμο.

Οι ειδικοί βάφτισαν τη νέα εποχή «δωρικό μεσαίωνα» ή «σκοτεινούς αιώνες» και ξέμπλεξαν μια και καλή με όλα τα προβλήματα. «Ορίστε, είπαν, αυτή η αφύσικη γεωμετρική τέχνη: Είναι οπισθοδρόμηση, έργο νέας φυλής ανθρώπων που καμιά σχέση δεν είχε με την ως τότε

παράδοση». Ο Όμηρος τους τα χάλασε κι ίσως, αν ο Φρόνιτ ασχολιόταν με το ζήτημα, να ανακάλυπτε ότι οι αμφισβητήσεις για τον ποιητή, που γέννησαν το ομηρικό ζήτημα, ίσως οφείλονται σε κάποιο αθέατο ψυχολογικό σύνδρομο εξαιτίας του ότι τα έπη του κατέρριψαν προκαταβολικά τη βολική τους εκδοχή.

Η κατεδάφιση ξεκίνησε από τα ίδια τα χαλάσματα. «Οι θρύλοι προϋποθέτουν ερείπια», είπε πολύ σωστά ο Λέσκι αλλά δεν υπάρχει προηγούμενο οι κατακτητές να φτιάχνουν θρύλους και να ηρωποιούν τους κατακτημένους. Έπειτα, κάποιος σκέφτηκε, πώς είναι δυνατόν η «αφύσικη» γεωμετρική τέχνη να είναι κουσούρι των Δωριέων κι όλα τα ευρήματα να προέρχονται από περιοχές, όπου ποτέ δεν πάτησαν οι «εισβολείς με τα σιδερένια όπλα»; Οι αμφιβολίες για τη βολική προέλευση της καταστροφής πλήθυναν: Κανένας κατακτητής δεν αφανίζει τα πάντα, αν πρόκειται να εγκατασταθεί μόνιμα στην περιοχή, όπου εισβάλλει.. Αυτό το κάνουν οι ορδές που πέφτουν κάπου για πλιάτσικο κι αποχωρούν μετά. Και οι Δωριείς εγκαταστάθηκαν για τα καλά στους νέους τόπους. Μετά, κάποιιοι άρχισαν να επανεξετάζουν την άποψη του Βιλαμόβιτς, που τόσο εύκολα είχαν απορρίψει:

Οι Δωριείς δεν έχουν σχέση με εισβολείς από τα βόρεια. Ήρθαν από τα ανατολικά, μέσω Κρήτης, και εγκαταστάθηκαν ειρηνικά. Υπάρχει και η μαρτυρία ότι οι Δωριείς έφθασαν σε μικρές ομάδες με μεγαλύτερη αυτή των Σπαρτιατών: 2000 άτομα, γέροι, γριές, άνδρες, γυναίκες και παιδιά. Πώς είναι δυνατόν να γκρέμισαν τη μυκηναϊκή αυτοκρατορία; Μετά, προέκυψαν τα στοιχεία εκείνα που τους τοποθετούσαν στα όρια του μυκηναϊκού κράτους, κάπου στη Θεσσαλία, κάτι σαν τους επαρχιώτες της περιφέρειας. Το τελειωτικό χτύπημα ήρθε από τις ανασκαφές: Οι «σκοτεινοί χρόνοι» απλά ήταν μια περίοδος ανεξερεύνητη κι άγνωστη. Η σκαπάνη απέδειξε ότι υπάρχει αδιάσπαστη συνέχεια από τη μυκηναϊκή ως την πρωτογεωμετρική εποχή. Απλά, δεν την ξέραμε. Είναι σα να ισχυριζόμασταν ότι κάποιος πολεμικός λαός κατάκτησε την Ευρώπη, αφάνισε τους παλαιούς κατοίκους κι έφερε μαζί του π.χ. την «αφηρημένη τέχνη», τον κυβισμό ή τον υπερρεαλισμό.

Η υπόθεση της Ιλιάδας στηρίζεται στην οργή, την «μήνιν» του Αχιλλέα και στα όσα εξαιτίας της συνέβησαν. Η υπόθεση της Οδύσσειας στηρίζεται στην προσπάθεια του ήρωά της να επιστρέψει στην πατρίδα του και στις περιπέτειές του. Και οι δυο υποθέσεις είναι εντελώς φανταστικές αλλά βασίζονται σε πραγματικά γεγονότα. Και οι δυο υποθέσεις είναι δανεισμένες από θρύλους και τραγούδια που προϋπήρξαν. Στην Ιλιάδα, ο Όμηρος δε δίστασε να υποδείξει ο ίδιος από πού δανείστηκε την υπόθεση του έργου, απαλλάσσοντας τους ερευνητές από ένα δύσκολο και χωρίς λόγο ψάξιμο. Από τον στίχο 524 ως τον 605 της ραψωδίας Ι, ο γέρο Φοίνικας (απλός συνονόματος με τον περιπλανώμενο αδερφό της Ευρώπης), προκειμένου να πείσει τον Αχιλλέα να δώσει τόπο στην οργή του και να βάλει ένα χεράκι ν' αποκρούσουν οι Αχαιοί τους Τρώες, του διηγείται το τραγούδι με τον θρύλο του Μελέαγρου:

Κάποτε οι Κουρήτες της Αιτωλίας εκστράτευσαν εναντίον της Καλυδώνας, της πόλης του Μελέαγρου. Ο ήρωας θύμωσε, επειδή η μητέρα του τον καταράστηκε εξαιτίας του ότι σκότωσε τον αδερφό της, και δεν ήθελε να πάει στη μάχη. Μάταια τον παρακαλούσαν όλοι να αναθεωρήσει την απόφασή του και υπόσχονταν δώρα. Κάποια στιγμή, όμως, τα πράγματα έγιναν πολύ άσχημα για την ίδια την Καλυδώνα, που κινδύνευσε να κυριευτεί. Ο Μελέαγρος ζώστηκε τα όπλα του, βγήκε στη μάχη και νίκησε τους εισβολείς.

Ένα παραμύθι, που έχει καταγραφεί στην Αίγυπτο τουλάχιστο 1200 χρόνια πριν από την εποχή του Ομήρου, περιγράφει τις μύριες όσες περιπέτειες ενός ναυαγού, που τελικά κατόρθωσε να σωθεί μόνος αυτός.

Πολλές φορές οι ποιητές δεν ασχολούνται με το να φτιάξουν δικές τους υποθέσεις. Δεν είναι αυτό που τους απασχολεί και δε διστάζουν να δανειστούν από τα έτοιμα. Το ίδιο συμβαίνει και με τα έργα των τραγικών του Ε' αιώνα, των οποίων οι θεατές γνώριζαν την εξέλιξη και το τέλος της υπόθεσης, πριν καν να μπουν στο θέατρο, αφού η αφορμή για τη συγγραφή ήταν πάντα δανεισμένη από γνωστό μύθο. Κι ο Σαίξπηρ, 21 αιώνες αργότερα, πριν να γράψει τον «Άμλετ», έπαιξε ως ηθοποιός τον ρόλο του φαντάσματος σε έργο προγενέστερου συγγραφέα. Κι ο Βιτσέντζος Κορνάρος δανείστηκε την υπόθεση του «Ερωτόκριτου» και της Αρετούσας του από την «Ερωφίλη» και τον Πανάρετο του Γεώργιου Χορτάση, χωρίς καμιά προσπάθεια να το κρύψει (αντιστροφή ονομάτων) αλλά δημιουργώντας αίσιο τέλος. Και τα δυο έργα, άλλωστε, παραπέμπουν στο προγενέστερο «Paris et Vienne».

Η αναφορά γίνεται για να καταδειχτεί ότι ο Όμηρος δεν είναι ο πρώτος. Ηρωικά έπη υπήρχαν και πριν από αυτόν και οι τοιχογραφίες στην Πύλο μαρτυρούν πως, αιώνες νωρίτερα, τραγουδιόνταν και με τη συνοδεία λύρας. Τα κείμενα, που μας παραδόθηκαν, είναι από ελάχιστα ως κανένα. Ο απόηχος, όμως, των θρύλων παραπέμπει σε γεγονότα που συνέβησαν αιώνες πριν. Το ότι μόνο τα ομηρικά έπη έφτασαν ως εμάς έχει να κάνει με τη δύναμη του λόγου, που διέθετε ο ποιητής. Και με την έμπνευση του τύραννου της Αθήνας, Πεισίστρατου, να τα καταγράψει. Ίσως, επειδή μόνο τα ομηρικά έπη αντικατοπτρίζουν τη «συγκρατημένη τελειότητα», που αναφέρει ο Ρ. Λίβινξτον («Το Ελληνικό πνεύμα και η σημασία του για μας»), διορθώνοντας τον Σέλεϊ, ο οποίος μιλούσε για «συγκρατημένο μεγαλείο».

Οι αοιδοί τραγουδούσαν ηρωικά κατορθώματα αλλά φρόντιζαν να τα διανθίζουν και με τη συμμετοχή κάποιου από τους προγόνους εκείνου, που τύχαινε κάθε φορά να τους φιλοξενεί

και να τους τρέφει. Οι θρύλοι διανθίστηκαν με ένα σωρό παραλλαγές και πρόσθετες λεπτομέρειες κι από στόμα σε στόμα πήραν νέα μορφή. Δουλειά του αναγνώστη είναι να χαρεί τα κείμενα. Δουλειά του φιλόλογου είναι να βρει την εξέλιξη με βάση τα γλωσσικά στοιχεία και να αναδείξει και αποκαταστήσει τη δύναμη του στίχου. Δουλειά του ιστορικού είναι να ξεχωρίσει τον θρύλο απ' την αλήθεια και να αποκαταστήσει τα πραγματικά περιστατικά.

Στην Αττική, επί τουρκοκρατίας, εξηγούσαν την ονομασία των περιοχών της Σταμάτας και του Ψυχικού με βάση το δρομολόγιο ενός κήρυκα, που ξεκίνησε από τον Μαραθώνα για να αναγγείλει στους Αθηναίους τη μεγάλη νίκη των Ελλήνων κατά των Τούρκων. Τέτοια μάχη, όμως, ποτέ δεν έγινε στον Μαραθώνα, όπου απλά οι Αθηναίοι νίκησαν τους Πέρσες. Μέσα σε είκοσι αιώνες, ο θρύλος είχε αλλάξει εντελώς αλλά δεν έπαυε να απηχεί πραγματικά γεγονότα.

Στη Γαλλία, η μεταλλαγή χρειάστηκε λιγότερο από τέσσερις αιώνες για να επέλθει: Το 778 μ.Χ. ο Καρλομάγνος εισέβαλε στην αραβοκρατούμενη Ισπανία. Στην επιστροφή, Βάσκοι χριστιανοί περικύκλωσαν και κατάσφαξαν την οπισθοφυλακή του. Ανάμεσα στους νεκρούς ήταν κι ένας αξιωματικός, που ονομαζόταν Ρολάνδος. Το αρχαιότερο γνωστό σ' εμάς κείμενο του έπους «Chanson de Roland» («Το τραγούδι του Ρολάνδου») είναι του 1150 μ.Χ. Περιγράφει τα κατορθώματα του ατρόμητου Ρολάνδου και μερικών άλλων ιπποτών, που μάχονταν ηρωικά ενάντια σε 40.000 «Σαρακηνούς απίστους».

Το ίδιο γίνεται με το γερμανικό έπος των νάνων Νιμπελούγκεν («Nibelungenlied») που, μαζί με την Έδα, ενέπνευσαν στον Βάγκνερ την τριλογία «Το δαχτυλίδι των Νιμπελούγκεν», αλλά και με τα νοτιοσλαβικά έπη, που όμως περιέχουν περισσότερα ιστορικά στοιχεία.

Από το «Βιβλίο των θαυμάτων» ενός πιστού μαθαίνουμε ότι το 586 ή 587 Σλάβοι πολιορκήσαν τη Θεσσαλονίκη αλλά αποκρούστηκαν. Την έβδομη ημέρα της πολιορκίας, περιγράφει, ένας νέος καβαλάρης, με φωτοστέφανο και πανοπλία, φάνηκε πάνω στις επάλξεις κι έτρεψε σε φυγή τους 100.000 πολιορκητές. Έτσι, ο Άγιος Δημήτριος έσωσε την πόλη του κι ο συγγραφέας έδωσε τροφή στον Φαλμεράιερ να υποστηρίξει ότι ο Ελλαδικός χώρος εκσλαβίστηκε, μια και οι 100.000 νοματαίοι «σίγουρα θα στράφηκαν στην υπόλοιπη χώρα».

Ο Φαλμεράιερ μάλλον δεν είχε ακούσει ποτέ για τον Ρολάνδο, για τους Νιμπελούγκεν, για τον Διγενή Ακρίτα και τόσους άλλους επικούς ήρωες. Ούτε ο μόνος ήταν ούτε το θέμα μας

είναι αυτό. Φανερώνει, όμως, πόσο εύκολο είναι το ξεστράτισμα. Και πόσο δύσκολη η αποκατάσταση της αλήθειας, όταν η πρώτη άποψη έχει βολέψει ερμηνείες και σκοπιμότητες. Στα ελληνικά σχολεία, ακόμα και σήμερα οι μαθητές διδάσκονται ότι οι Δωριείς σιδηροφόροι είναι αυτοί, που αφάνισαν τους Αχαιούς.

(Έθνος, 2.12.1998) (τελευταία επεξεργασία, 21.2.2009)